

УДК 316.42

Савельєв Ю.Б., доцент, канд. філософ. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЕШКОДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ І ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ЦІННОСТЕЙ ЧИ “ПАСТКА БІДНОСТІ”?¹

На основі даних Всесвітнього дослідження цінностей (WVS), Європейського дослідження цінностей (EVS) і дослідницького інституту групи Credit Suisse продемонстровано, що перешкодою розвитку українського суспільства та поширення емансипаційних постматеріалістичних цінностей є бідність і висока соціальна нерівність. Незважаючи на меншу кількість людей, які поділяють емансипаційні цінності, порівняно з іншими східноєвропейськими країнами, в Україні також існує тенденція ціннісного зсуву від традиційних матеріалістичних пріоритетів до емансипаційних постматеріалістичних орієнтацій. Можна прогнозувати, що з підвищенням матеріального добробуту і відчуття безпеки населення зміна цінностей прискорюватиметься, що створить можливості для зростання громадянської участі та більш ефективного контролю за державними інститутами. За умов цілеспрямованої компетентної урядової політики і справжніх інституціональних реформ це дає шанс для модернізації українського суспільства.

Ключові слова: розвиток, соціальні зміни, модернізація, цінності, бідність, нерівність, Україна.

На початку 1990-х років, коли в Україні та інших постсоціалістичних країнах відбувались глибокі суспільні трансформації, а очікувані наслідки покращення життя не спостерігались, була поширеною думка, що для докорінних змін потрібен час, зміна поколінь і за 15–20 років Україна, остаточно позбувшись радянського минулого, напевно, досягне бажаного результату.

Минуло 25 років і очевидно, що цей період часу сам по собі не розв'язав проблеми. Історичний досвід свідчить про те, що, незважаючи на зусилля модернізації, деякі суспільства можуть опинитись і дуже довго перебувати у стані “втрачених десятиліть”, тоді як інші суспільства продовжують успішно розвиватись [1].

У сучасному глобальному світі розвиток став дивовижною магічною формулою і той, хто не розвивається, той сьогодні не існує для світу. У фокусі уваги урядів більшості країн і мас-медіа перебувають показники стану економіки та матеріального добробуту населення, а також різні моделі модернізації з метою посилення конкурентоспроможності у світовій економіці [2]. Водночас поруч з економічним зростанням та інституціональними змінами в процес модернізації нерозривно з ними вбудовано соціокультурні виміри – емансипаційні ціннісні, раціональну парадигму світосприйняття, відповідальність, довіру, солідарність, критичне мислення, громадянську активність тощо. Адже суспільство модерну напрацьовує і апробує комплексні відповіді на актуальні виклики, що постійно виникають, формує та уточнює ціннісний орієнтир, спрямованість на який створює можливості для ефективного інституціонального регулювання й економічного розвитку [3].

Метою статті є відповідь на запитання, чи існують такі особливості цінностей населення

¹ Стаття друкується як запрошення до дискусії.

України, які перешкоджають розвитку українського суспільства протягом років незалежності, і що потрібно зробити для його успішної модернізації.

Ключовою проблемою для України, як і для інших суспільств, що розвиваються, є необхідність вибору адекватної стратегії розвитку, визначення показників, яких потрібно досягти, і обрання адекватних інструментів реалізації стратегії. Україні за чверть століття не вдалося вирішити завдання, що були поставлені на момент здобуття незалежності, і відтворити траєкторію розвитку інших постсоціалістичних країн Східної та Центральної Європи. З 2013 р. країна переживає глибоку політичну, економічну та державницьку кризу, яка, на відміну від фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., безпосередньо не пов'язана з глобальними процесами. Проте було б помилково шукати пояснення поточної ситуації у зовнішніх впливах і військовій агресії. Навіть у мирний час і за відсутності терористичних та інших загроз показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності так і не досяг в Україні рівня 1990 р.: лише 75% у 2013 р. Найвищим цей фундаментальний показник за час незалежності був у 2008 р. – близько 80% від рівня 1990 р. [4].

У контексті перспектив розвитку України очевидними є труднощі реалізації проекту модернізації постсоціалістичних суспільств Східної Європи на зразок “західної моделі”. Існують суттєві відмінності у шляхах і рівні розвитку цих суспільств і, насамперед, серед колишніх радянських республік. Усі постсоціалістичні суспільства Східної Європи різною мірою постали перед труднощами розвитку в другій половині ХХ ст. і продовжують долати їх сьогодні.

На початку 1990-х років Україна була приблизно на одному рівні розвитку (за Індексом людського розвитку ООН) з Польщею, Угорщиною, Естонією, Латвією, Литвою та Російською Федерацією. Білорусь разом з Болгарією та Румунією відставали від інших постсоціалістичних країн. Значення Індeksu людського розвитку України (0,809) було медіаною для 13 постсоціалістичних країн регіону і трохи вищим за середнє арифметичне. Шість країн мали показник, вищий за український, шість (у тому числі Польща та Латвія) – менший [5].

У результаті процесів суспільних трансформацій 1990-х – першої половини 2000-х років до початку глобальної фінансової кризи 2008 р. сформувалися два нових кластери постсоціалістичних країн. Суспільства, що були включені до європейського інтеграційного проекту, демонстрували позитивну динаміку та умовно утворили групу суспільств з більш високим рівнем розвитку, тоді як усі інші пострадянські країни концентруються в кластері менш розвинутих суспільств [5]. Україна з усіх держав, крім Молдови, мала найбільший спад і найповільніше відновлення.

Так само за межами Європи велика кількість країн Азії, Латинської Америки й Африки намагається знайти свій шлях до процвітання та побудувати сучасну ринкову економіку. Насамперед, основою будь-яких трансформацій є економічне зростання. Якщо подивитися на тенденції світової економіки у сучасному глобальному світі (табл. 1), то помітні суттєві відмінності між регіонами та окремими країнами.

Темпи економічного зростання світової економіки за останні 25 років у цілому є доволі стабільними. Найнижчими вони були у період глобальної фінансової кризи та відновлення, а найвищими – у першій половині 2000-х років. За прогнозами МВФ, у період до 2019 р. зростання знову прискорюватиметься і в середньому перевищить темпи докризового періоду 1990-х – першої половини 2000-х років.

Водночас показники України були негативними (тобто замість зростання відбувся спад) крім періоду економічного буму першої половини 2000-х років, коли середній відсоток зростання ВВП в Україні перевищував не тільки світовий, але й більшості інших регіонів; виняток становили Китай і країни Південно-Східної Азії (див. табл. 1).

Таблиця 1

Темпи економічного зростання у світі у 1990–2013 рр. (середні відсотки зростання ВВП до попереднього року за періодами) і прогноз до 2019 р.

Країни, регіони та групи країн	1990–2000	1990–2007	2001–2007	2009–2013	1990–2013	2014–2019*
Світ у цілому	3,3	3,7	4,4	3,2	3,6	3,9
Країни з розвинутою економікою	2,9	2,7	2,4	0,8	2,2	2,3
Європейський Союз	2,3	2,4	2,5	–0,1	1,8	1,8
США	3,3	3	2,4	1,2	2,5	2,8
Японія	1,5	1,5	1,4	0,3	1,1	0,9
Країни з ринком, що формується	3,9	5	6,7	5,3	5,1	5
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	–2,5	2,1	7,4	1,8	2,2	2,2
Україна	–7,4	–0,3	7,7	–1,1	–0,4	1,9
Російська Федерація	–2,1	2	6,8	1,1	2	1,3
Європейські країни з ринком, що формується	2	3,1	4,9	2,2	2,9	3,2
Азійські країни з ринком, що формується	7,1	7,7	8,6	7,6	7,6	6,5
Китай	9,8	10,2	10,8	8,9	9,9	6,8
Індія	5,6	6,3	7,5	7	6,4	6,4
Латинська Америка та Карибський басейн	3	3,2	3,6	3	3,2	2,7
Близький Схід і Північна Африка	4,5	5	5,8	3,9	4,8	4
Країни на південь від Сахари	2,7	4,4	7,1	5,1	4,6	5,7

* Дані для 2014–2019 рр. – оцінка МВФ; середні показники за періодами розраховано автором.
Джерело: International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, October 2014.

Після деструктивних процесів 1990-х років почався період дуже швидкого економічного зростання, який тривав до вибуху глобальної кризи 2008 р. З 2000 р. до 2008 р. ВВП в Україні збільшився у понад 1,7 раза [6]. Економічний бум 2000-х рр. зумовив появу оптимістичних поглядів на майбутнє України та інших перехідних суспільств з ринковою економікою, що формується. Проте Україна навіть у часи підйому мала один з найнижчих показників у Європі ВВП на душу населення (6850 дол. США ПКС – 85-те місце у світі), і ще гірший показник Індексу людського розвитку (0,788 – 76-е місце у світі, зниження порівняно з 1990 р.), який вимірює соціальний і гуманітарні аспекти розвитку країни, крім суто економічного [7].

Відновлення в Україні після глибокої рецесії 2009 р. (падіння ВВП тоді становило 14,8% подібно до значення 1993 р.) так і не відбулось: лише 95% ВВП на душу населення від рівня 2008 р. у 2012 р. [6]. У 2012 р. мала місце стагнація – зростання ВВП було тільки 0,25%, а у 2013 р. повернулась рецесія – падіння становило –0,4% [6]. Таким чином, стан економіки в Україні погіршився ще до виникнення масових протестів і зміни політичного режиму в той період, який мав офіційну назву “політична стабільність”.

Слабке відновлення в Україні 2010–2013 рр. не було пов’язане зі станом глобальної економіки. Вона, хоча й повільніше, але зростала. Позитивна тенденція мала місце й в окремих країнах і регіонах: США, Латинській Америці, на Близькому Сході, Росії та у СНД у цілому. Єдиною групою країн, яка також демонструвала слабке відновлення, був Європейський Союз. Проте стагнація відбувалась переважно в деяких європейських країнах, які належать до розвинутих: насамперед, у Греції, Португалії, Іспанії, Італії, Ірландії [6]. У сусідніх з Україною

країнах Східної Європи з ринком, що формується, за 2009–2013 рр. у середньому спостерігалось зростання у 2,2%. У подальшому, за оцінкою МВФ, темпи зростання у цьому регіоні підвищуватимуться [6].

Найшвидше розвивались і розвиватимуться Китай, Індія та країни Південно-Східної Азії. Перспективи економічного зростання мають країни Близького Сходу і бідні суспільства Африки, які, на відміну від розвинутих суспільств, менше постраждали від світової фінансової кризи. Як показано у таблиці 1, українська економіка є дуже далекою від таких темпів і єдиний період, коли демонструвалось швидке збільшення ВВП, припав на першу половину 2000-х років. Крім того, згідно із світовим досвідом, власне економічне зростання не обов'язково означає модернізацію суспільств з навздогінним розвитком. Історія має багато прикладів, коли успішні десятиріччя прискороного зростання країн, що розвиваються, різко обривалися, обертаючись тривалими періодами рецесії, внаслідок чого відставання від розвинутих країн тільки збільшувалось [1]. Світова фінансова криза продемонструвала особливі загрози для таких суспільств і цілком зрозуміло, що після неї в Україні мало що залишилось від здобутків першої половини 2000-х років.

Після підвищення ціни на деякі види сировини, насамперед, енергоносіїв, джерелом зростання для багатьох країн стала природна рента. Проте її не можна визнати надійним джерелом сталого розвитку. Залежність від світової кон'юнктури, дисбаланси та загроза зворотності економічного розвитку є суттєвими вадами цього шляху. Так, Саудівська Аравія протягом періоду низьких цін на нафту у 1980-х роках втратила близько чверті свого ВВП [6].

Крім того, Україна не має значних природних ресурсів для того, щоб компенсувати брак інноваційності природною рентою. Вона також не є диверсифікованою економікою з потенційно величезним внутрішнім ринком на кшталт Китаю, Індії або Бразилії, які, незважаючи на це, теж є уразливими до впливу глобальних економічних процесів.

Отже, метою України має бути перетворення на високоінтегроване суспільство зі сталим розвитком, високим рівнем добробуту і якістю життя населення. Результати досліджень і наявні моделі соціальних наук свідчать, що для цього потрібні інституціональні зміни і перехід від соціального порядку обмеженого доступу до порядку відкритого доступу, ефективних інститутів приватної власності та інноваційно-орієнтованої економіки [8–10].

Питання полягає в тому, чи може українське суспільство перейти на новий якісний рівень соціальної організації та функціонування соціальних інститутів і які фактори є перешкодою для такого переходу?

Модернізація українського суспільства можлива, але для інституціональних змін потрібен потужний “громадянський рух, який підтримує права власності, ринкову конкуренцію та демократичні інструменти контролю за державною владою” [11, с. 69]. Тому як у сучасній українській науковій літературі [12], так і у вітчизняній соціально-політичній публіцистиці [13; 14], насамперед, робиться акцент на зміні ціннісних пріоритетів, як передумові розвитку суспільства.

Ціннісні орієнтації змінюються вкрай повільно і за їхнім розподілом Україна суттєво відрізняється від розвинутих західноєвропейських країн. Отже, “базові культурні характеристики українського суспільства не сприяють установленню відповідних інститутів”, які необхідні для “економічного процвітання й ефективної демократії” [12, с. 31].

Таким чином, основна перешкода розвитку вбачається в особливостях цінностей населення України. Причому українське суспільство зображується як суспільство ціннісного розколу (і похідного від нього розколу ідентичностей), в якому існує поділ між патерналістсько налаштованими “євразійськими (панслов'янськими/неорадянськими) консерваторами і більш індивідуалістськими, громадянсько налаштованими “проєвропейськими” модернізаторами” [14].

Проте це спотворена картина, оскільки українське суспільство є відносно гомогенним в аспекті ціннісних орієнтацій. Якщо використовувати відому методологію Р. Інглегарта, відповідно до якої складовою процесу модернізації є поширення постматеріалістичних пріоритетів індивідуумів над матеріалістичними [15], то за даними останньої (шостої) хвилі Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) 2011 р. половина населення поділяє змішані орієнтації, майже стільки ж матеріалістів – понад 46%, а постматеріалістів дуже мало – лише 3,7% [16]. Крім того, крайніх позицій дотримується меншість респондентів – відповідно, 13,8% і 0,8% матеріалістів і постматеріалістів [16]. Отже, говорити про “ціннісний розкол” в Україні некоректно. Більшість займає помірковану позицію.

З іншого боку, зв'язок між ціннісними орієнтаціями та “патерналістським налаштуванням” не простежується. Коефіцієнт рангової кореляції (Spearman's rho) між шестибальним індексом постматеріалістичних цінностей та десятибальним показником ставлення респондента до питання, хто має нести більшу відповідальність за забезпечення добробуту – держава, чи індивід, дорівнює всього 0,08 (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,05; WVS 2011).

Щодо питання, наскільки ціннісні орієнтації в Україні є особливими і перешкоджають успішній модернізації, то серед населення країни, дійсно, дуже мало людей, які поділяють постматеріалістичні цінності. Їх частка залишається стабільно низькою під час усіх п'яти точок вимірювання (рис. 1, усі зміни в межах статистичної похибки). Проте за цим показником Україна в середині 1990-х років істотно не відрізнялась від більшості інших східноєвропейських країн (Литви, Латвії, Естонії, Болгарії, Румунії та Польщі), які були залучені до євроінтеграційного проекту і модернізувались протягом останніх 25 років значно успішніше [17]. Проте останні вимірювання свідчать, що відрив цих країн (крім Болгарії) від України збільшився.

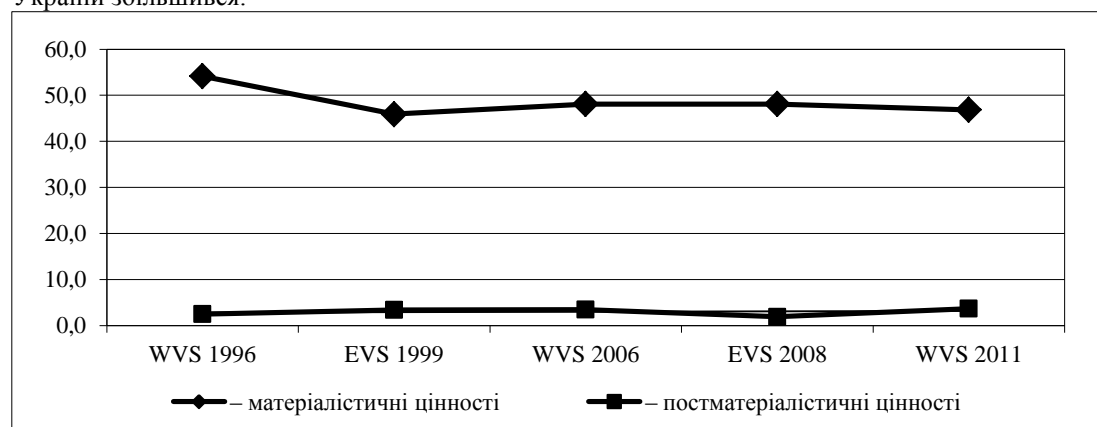

Рис. 1. Динаміка цінностей в Україні за роки незалежності, частка респондентів у відсотках, індекс з чотирьох питань

Джерело: European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File; World Value Survey 1981–2008 official aggregate; World Value Survey Wave 6 2010–2014 official aggregate.

Крім того, кількість людей з матеріалістичними орієнтаціями в Україні істотно перевищує таку кількість у східноєвропейських країнах – членах ЄС. Значне зниження частки матеріалістів відбулось лише раз у кінці 1990-х років (див. рис. 1). Проте, порівняно з іншими країнами Східної Європи, відносне зменшення частини людей з матеріалістичними цінностями в Україні було подібним до того, що відбулось у Латвії та Румунії, і навіть більш суттєвим, ніж

у Польщі та Чехії [17].

Застосування шестибального індексу постматеріалістичних цінностей дозволяє встановити, що в Україні з початку 2000-х років понад чверть населення більшою мірою схильється до постматеріалістичних цінностей, ніж до матеріалістичних. До того ж їх чисельність є стабільною, навіть незважаючи на глибоку економічну кризу 2008–2010 рр. (рис. 2).

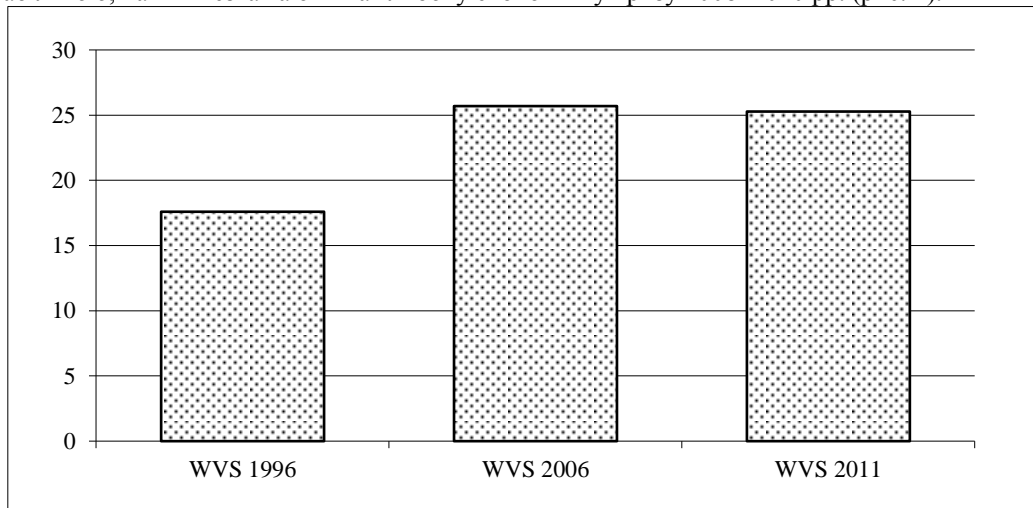

Рис. 2. Частка респондентів в Україні, які отримали 3 бали і більше за шестибальною шкалою постматеріалістичних цінностей, %, індекс з 12 питань, шкала від 0 – матеріалістичні орієнтації до 5 – постматеріалістичні орієнтації

Джерело: World Value Survey 1981–2008 official aggregate; World Value Survey Wave 6 2010–2014 official aggregate.

Отже, агреговані дані Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) та Європейського дослідження цінностей (EVS) [18; 19] свідчать, що ціннісні орієнтації в Україні майже не змінюються. Чи є це перешкодою для модернізації?

Зміна цінностей є невід’ємною складовою процесу модернізації, але у випадку України ціннісні “особливості” самі по собі не є перешкодою для розвитку. Згідно з модернізаційною моделлю Р. Інлегарта, К. Вельцеля та інших слід очікувати, що лише економічне зростання і відповідне збільшення матеріального добробуту та відчуття безпеки може призвести до поширення емансипаційних (постматеріалістичних) цінностей [15].

Тому основною перешкодою розвитку України є не цінності, а несформованість відчуття екзистенціальної безпеки у переважній більшості населення, причиною чого є стійка абсолютна і відносна бідність, а також висока нерівність.

Україна ще в 1990-х роках опинилась серед найбідніших країн Європи [20]. Після кризи 2008 р., війни і втрати частини територій у 2014 р. Україна за рівнем матеріального добробуту є ближчою до країн Африки, ніж до європейських суспільств, зокрема постсоціалістичних. За оцінкою розподілу багатства у світі, яку провів дослідницький інститут групи Credit Suisse, у 2015 р. Україна має медіанне значення ринкової вартості фінансових і нефінансових активів за вирахуванням боргів на одну дорослу людину, старше за 20 років, що дорівнює 166 дол. США [21]. Це одне з найнижчих значень у світі – менше мають лише 4 найбідніші африканські країни, а, наприклад, Ефіопія та Руанда мають показник, відповідно, у 229 та 269 дол. США [21].

Причому середнє арифметичне значення розподілу багатства на одного дорослого в Україні є істотно вищим, ніж у зазначених країнах Африки – 1437 дол. США [21]. Скошений розподіл свідчить про надзвичайно високу нерівність і за коефіцієнтом Джині Україна посідає друге місце у світі (91,6). Подібна нерівність серед постсоціалістичних країн також існує у Російській Федерації (91,2) та Казахстані (87,4). Для порівняння: у Польщі коефіцієнт Джині дорівнює 75,6; Литві – 67,5; Молдові – 67,4; Білорусі – 65,1 [21].

Отже, Україна є надзвичайно бідним суспільством з вкрай високою нерівністю. Воно є біднішим і, до того ж, з більш нерівномірно розподіленим багатством, ніж сусідні країни. За характером розподілу ціннісних орієнтацій Україна подібна до деяких країн Східної Європи. Тому було б помилкою стверджувати, що українці мають “особливі цінності”, які перешкоджають модернізації країни.

Щоб довести це, нами у попередніх дослідженнях із застосуванням статистичного моделювання, зокрема, методу лінійної декомпозиції тренду, були отримані більш точні оцінки поширення емансипаційних постматеріалістичних цінностей у різних європейських країнах протягом середини 1990-х – кінця 2000-х років [22; 23].

На основі аналізу даних Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) та Європейського дослідження цінностей (EVS) встановлено: незважаючи на те, що Україна значно поступається західноєвропейським і деяким східноєвропейським суспільствам за кількістю людей, які поділяють емансипаційні цінності, для неї також є характерним прихований фундаментальний зсув від традиційних матеріалістичних цінностей до емансипаційних постматеріалістичних цінностей. Цей зсув вдалося виявити за допомогою статистичної оцінки контекстуального ефекту історичного періоду та ефекту заміщення когорт у загальному тренді змін цінностей при контролі рівня освіти [22; 23].

Коефіцієнт бінарної логістичної регресії для ефекту заміщення когорт групи постматеріалістів (логарифм співвідношення шансів, чи належить до цієї групи) виявився значущим для України (0,01, $p < 0,05$). Це означає, що представники молодших когорт в Україні, які мали досвід кращого матеріального добробуту, більшою мірою поділяють емансипаційні постматеріалістичні цінності порівняно зі старшими когортами населення [23].

Проте описативна статистика свідчить, що кількість постматеріалістів протягом середини 1990-х – кінця 2000-х років в Україні не зростала. Цей факт пояснюється значимістю інтракогортних змін, що відображають ефект історичного періоду. Коефіцієнт бінарної логістичної регресії для цього ефекту групи постматеріалістів є негативним для України ($-0,03$, $p < 0,05$) при контролі рівня освіти респондентів. Отже, протягом даного періоду, який охоплюють 4 точки вимірювання, в Україні був присутній несприятливий контекст для формування емансипаційних постматеріалістичних цінностей. Цей контекст, врешті-решт, переважив більш слабкий ефект заміщення когорт. Але ситуація була б кардинально іншою за умов швидкого зростання матеріального добробуту і поширення відчуття безпеки серед широких верств населення.

Крім того, цінності відіграють важливу роль у тому, як відбуваються модернізаційні процеси в Україні та наскільки до цих процесів залучено представників різних соціальних груп [24]. З використанням даних Європейського дослідження цінностей (EVS) і за допомогою статистичного моделювання з використанням методу мультиноміальної логістичної регресії було виявлено зв'язок емансипаційних цінностей з громадянською активністю та практиками участі населення в Україні порівняно з іншими постсоціалістичними та західноєвропейськими суспільствами [25–28].

Порівняльний аналіз продемонстрував, що в кінці 2000-х років емансипаційні постматеріалістичні ціннісні орієнтації були чинником участі в політичній сфері в Україні,

хоча вони не мали істотного впливу на громадянську та соціальну участь [26]. Значущість фактору емансипаційних цінностей наближує Україну як до західноєвропейських країн (Німеччини і Франції), так і до Польщі – постсоціалістичного суспільства, що є членом ЄС, проте істотно відрізняє її від Російської Федерації [27]. Оскільки ціннісні зміни, згідно з моделлю Р. Інглегарта та інших, є ключовим елементом процесу модернізації [15], це дозволяє оцінити з помірним оптимізмом перспективи розвитку українського суспільства, незважаючи на дуже малу кількість осіб, що поділяють емансипаційні орієнтації.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на обмежений потенціал модернізації українського суспільства у соціокультурних вимірах [12], існують чіткі підтвердження того, що ціннісні орієнтації населення не є перешкодою для успішного розвитку. Поширення емансипаційних постматеріалістичних цінностей заважає бідності населення і висока нерівність. Проте навіть за таких умов в Україні існує непомітна, на перший погляд, тенденція ціннісного зсуву, оскільки представники більш молодих когорт мають вищі шанси потрапити до групи з постматеріалістичними пріоритетами.

Також можна прогнозувати, що з підвищенням матеріального добробуту і відчуття безпеки все більше людей поділятимуть такі цінності. А це, у свою чергу, створить можливості для зростання громадянської участі і, відповідно, більш ефективного контролю за державними інститутами. Такий можливий сценарій надає шанс для модернізації українського суспільства.

Крім того, виявлена значущість ефекту історичного періоду в змінах цінностей істотно уточнює наявну модель модернізації. Це означає, що адекватні втручання, насамперед, національного уряду, місцевих органів влади, міжнародних організацій, громадянського суспільства можуть позитивно впливати на модернізацію, скеровувати її в необхідне русло і, таким чином, сприяти економічному піднесенню і процвітання. Випадки “держав, що спрямовані на розвиток”, є успішним прикладом таких втручань, але вони не повинні обмежуватись лише економічною політикою, і не тільки держава є ексклюзивним джерелом таких втручань. Велику роль може відігравати громадянське суспільство, самоорганізація спроможних, мотивованих і компетентних соціальних агентів.

Тому не варто абсолютизувати об’єктивно “обмежений ресурс модернізації” України і відкладати позитивні зрушення на віддалену багаторічну перспективу. Дійсно, цінності та культура у цілому змінюються вкрай повільно і вони можуть бути несприятливими для модернізації, що ініціюється “згори”. Але наявні дані недвозначно вказують на те, що ціннісні орієнтації змінюються, насамперед, під впливом економічного зростання і покращення якості життя. Було б марно сподіватись, що соціокультурні зміни визначатимуть темпи зростання економіки. Україна вже тривалий час перебуває в “пастці бідності”, що є перешкодою для соціокультурних модернізаційних трансформацій. Економічний успіх і зростання добробуту широких верств населення може розірвати це хибне коло. Необхідно спрямувати зусилля держави та громадянського суспільства на те, щоб допомогти мешканцям України стати спроможними соціальними агентами і набути відчуття екзистенціальної безпеки. Уряду України слід розробити і впроваджувати стратегію зменшення соціальної нерівності, мінімізації сегмента “кланового (кумівського) капіталізму” і практик пошуку ренти. Робити це потрібно негайно і систематично, не відкладаючи до “кращих часів”, які самі по собі не настануть. Вдосконалена модель модернізації демонструє існування “вікон можливостей” і це дає шанс для України за умов виваженої та компетентної урядової політики, справжніх інституціональних реформ і активної позиції населення.

Список використаних джерел

1. Красильщиков В. Латинская Америка сегодня – Россия завтра (оптимистический вариант будущего России) / В. Красильщиков // Мир России. – 2002. – Т. 11. – № 1. – С. 57–96.
2. Хэ Чуаньци. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010) / Хэ Чуаньци ; [пер. с англ. ; под ред. Н.И. Лапина ; предисл. Н.И. Лапин, Г.А. Тосунян]. – М. : Весь Мир, 2011. – 256 с.
3. Савельєв Ю.Б. Соціологія в пошуках сутності сучасності: систематизація теорій суспільства модерну і модернізації / Ю.Б. Савельєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 3. – С. 45–67.
4. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Електронний ресурс] / United Nations Development Program. – N. Y. : UNDP, 2014. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
5. Savelyev Yu. European integration and trends of development of Eastern European borderland / Y. Savelyev // Наук. зап. НАУКМА. – 2011. – Т. 122. – С. 71–79.
6. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database [Електронний ресурс] / October 2014. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/download.aspx>
7. Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All development [Електронний ресурс] / United Nations Development Program. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2011. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011>
8. North D.C. Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history / D.C. North, J.J. Wallis, B.R. Weingast. – Cambridge, MA : Cambridge University Press, 2009. – 309 p.
9. Acemoglu D. Institutions as Fundamental Determinants of Long-Run Growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J.A. Robinson // Handbook of Economic Growth ; [edited by Ph. Aghion and S. Durlauf]. – Amsterdam : Elsevier, 2005. – Vol. 1A – P. 386–472.
10. The Global Competitiveness Index 2011–2012: Setting the Foundations for Strong Productivity [Електронний ресурс] / [Xavier Sala-i-Martin, Beñat Bilbao-Osorio, Jennifer Blanke et al.] // The Global Competitiveness Report 2011–2012 / [Schwab K., Sala-i-Martin X. editors]. – Geneva : World Economic Forum, 2011. – P. 3–49. – Режим доступу : www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
11. Дубровский В. Движущие силы нежелательных реформ: уроки украинского переходного периода / В. Дубровский, Я. Ширмер, У. Грейвс-Третий, Е. Головаха и др. // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 106–127.
12. Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку : наук. доп. [Електронний ресурс] / О.П. Шестаковський, Є.В. Білоус ; [за ред. О.М. Балакіревої] ; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогноз. НАН України”. – К., 2015. – 36 с. – Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/01/Dop_Balakireva2015W.pdf
13. Грицак Я. 26-й процент, або як подолати історію / Я. Грицак. – К. : Фонд Порошенка, 2014. – 136 с.
14. Рябчук М. Дві України: кінець амбівалентності? [Електронний ресурс] / М. Рябчук // Критика. – 2015. – № 1-2. – Режим доступу : <http://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosti>
15. Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy : The Human Development Sequence / R. Inglehart and Ch. Welzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 333 p.

16. World Value Survey Wave 6 2010–2014. Official Aggregate v.20150418. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: Asep/JDS. – Madrid SPAIN.
17. Savelyev Yu. Modernization and Variations in Emancipative Values in European Societies in 1995–2008: Test of Inglehart’s Socialization Hypothesis / Yu. Savelyev. – 2014. – Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 48/SOC/2014 SERIES: SOCIOLOGY. – Social Science Research Network (SSRN) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2479869##
18. World Value Survey 1981–2008 official aggregate v.20090901, 2009. World Values Survey Association. Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldvaluessurvey.org>
19. European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI:10.4232/1.11005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zcat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
20. Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human mobility and development [Електронний ресурс] / United Nations Development Program. – New York : Palgrave Macmillan, 2009. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009>
21. The Credit Suisse Global Wealth Databook. October 2015. – Zurich: Credit Suisse Research Institute, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.credit-suisse.com/researchinstitute
22. Савельев Ю.Б. Когортный анализ и проблема разграничения компонентов социальных изменений: метод линейной декомпозиции тренда / Ю.Б. Савельев // Социологические исследования. – 2015. – № 10. – С. 130–135.
23. Savelyev Yu. Decomposition of Value Change in European Societies in 1995–2008: Test of Modernization Model and Socialization Hypothesis // Sociologia. – 2016. – Vol.48. – No. 3. – P. 267–289.
24. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : кол. моногр. / [Балакірева О.М., Геєць В.М., Сіденко В.Р. та ін.] ; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозів. НАН України”. – К., 2014. – 340 с.
25. Савельев Ю.Б. Ціннісні передумови формування активної громадянської позиції як прояву соціального включення в процесі модернізації / Ю.Б. Савельев // Український соціум. – 2014. – № 1(48). – С. 66–77.
26. Савельев Ю.Б. Факторы и взаимосвязь политического, гражданского и социального участия в европейских обществах / Ю.Б. Савельев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2014. – № 3. – С. 56–72.
27. Савельев Ю.Б. Соціальне включення в оцінці соціальної якості: практики участі населення України в 2000-х роках / Ю.Б. Савельев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2015. – № 6 – С. 5–15.
28. Савельев Ю.Б. Основные типы участия в общественной жизни европейских стран / Ю.Б. Савельев // Социологические исследования. – 2013. – № 12. – С. 64–71.

References

1. Krasil'shchikov, V. (2002). *Latinskaya Amerika segodnya – Rossiya zavtra (optimisticheskii variant budushchego Rossii)* [Latin America today – Russia tomorrow (optimistic version of Russia's future)]. *Mir Rossii [Universe of Russia]*, 11(1), 57-96 [in Russian]
2. Chuanqi, H. (2011). *Obzorni doklad o modernizatsii v mire i Kitae (2001–2010)* [China modernization report outlook (2001–2010)]. Ed. by N.I. Lapina. Moscow: Ves' Mir [in Russian]
3. Savelyev, Yu. (2012). *Sotsiologhiia v poshukakh sutnosti suchasnosti: systematyzatsiia teorii*

suspilstva modernu i modernizatsii [Sociology in a Quest for the Essence of Modernity: Systematization of Theories of Modern Society and Modernization]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], 3, 45-67 [in Ukrainian]

4. Human Development Report 2014. (2014). Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience: United Nations Development Program. New York: UNDP, available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> [in English]

5. Savelyev, Yu. (2011). European integration and trends of development of Eastern European borderland. *Proceedings of National University of "Kyiv-Mohyla Academy"*, 122, 71-79 [in English]

6. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database. October 2014, available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/download.aspx> [in English]

7. Human Development Report 2011. (2011). Sustainability and Equity: A Better Future for All development: United Nations Development Program. New York: Palgrave Macmillan, available at: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011> [in English]

8. North, D., Wallis, J.J., Weingast, B.R. (2009). Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history. Cambridge: Cambridge University Press [in English]

9. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. (2005). Institutions as Fundamental Determinants of Long-Run Growth. *Handbook of Economic Growth*. Amsterdam, Elsevier, 386-472 [in English]

10. Xavier Sala-i-Martin, Beñat Bilbao-Osorio, Jennifer Blanke et al. (2011). The Global Competitiveness Index 2011–2012: Setting the Foundations for Strong Productivity. In K. Schwab, X. Sala-i-Martin (Eds.), *The Global Competitiveness Report 2011–2012* (p. 3-49). Geneva: World Economic Forum, available at: www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf [in English]

11. Dubrovskii, V., Shirmer, Ya., Greivs-Tretii, W., Golovakha, E. et al. (2010). *Dvizhushchie sily nezhelatel'nykh reform: uroki ukrainskogo perekhodnogo perioda* [The driving forces for unwanted reforms: lessons from the Ukrainian transition period]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], 1, 106-127 [in Russian]

12. Shestakovskiy, O.P., Bilous, Ye.V. (2015). *Bazovi kulturni osoblyvosti ukrainskoho suspilstva i mozhyvosti yikh vykorystannia dlia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Basic cultural features of the Ukrainian society and the possibility for their use for socio-economic development]. Kyiv, available at: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/01/Dop_Balakireva2015W.pdf [in Ukrainian]

13. Gritsak, Ya. (2014). *26-i protsent, abo yak podolaty istoriiu* [26th percent or how to overcome history]. Kyiv: Fond Poroshenka [in Ukrainian]

14. Ryabchuk, M. (2015). *Dvi Ukrainy: kinets ambivalentnosti?* [Two Ukraine: is this the end of ambivalence?]. *Krytyka [Krytyka]*, 1-2, available at: <http://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosti> [in Ukrainian]

15. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press [in English]

16. World Value Survey Wave 6 2010-2014. Official Aggregate v.20150418. World Values Survey Association. Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid Spain, available at: www.worldvaluessurvey.org [in English]

17. Savelyev, Yu. (2014). Modernization and Variations in Emancipative Values in European Societies in 1995-2008: Test of Inglehart's Socialization Hypothesis, Higher School of Economics Research Paper, WP BRP 48/SOC/2014 SERIES: SOCIOLOGY. Social Science Research Network (SSRN), available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2479869## [in English]

18. World Value Survey 1981-2008 official aggregate v.20090901. (2009). World Values Survey Association. Aggregate File Producer: ASEP/JDS. Madrid, available at: <http://www.worldvaluessurvey.org> [in English]

19. European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File. (2011, December 30). GESIS Data

Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0. doi: 10.4232/1.11005, available at: <http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5> [in English]

20. Human Development Report 2009. (2009). Overcoming barriers: Human mobility and development: United Nations Development Program. New York: Palgrave Macmillan, available at: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009> [in English]

21. The Credit Suisse Global Wealth Databook. (2015). Zurich: Credit Suisse Research Institute, available at: www.credit-suisse.com/researchinstitute [in English]

22. Savelyev, Yu. (2015). *Kogortnyi analiz i problema razgranicheniya komponentov sotsial'nykh izmenenii: metod lineinoi dekompozitsii trenda* [Cohort Analysis and a Problem of Differentiating the Components of Social Change: Method of Linear Decomposition of a Trend]. *Sotsiologicheskie Issledovaniya [Sociological Studies]*, 10, 130-135 [in Russian]

23. Savelyev, Yu. (2016). Decomposition of Value Change in European Societies in 1995–2008: Test of Modernization Model and Socialization Hypothesis. *Sociológia*, 48, 3, 267-289 [in English]

24. Balakireva, O.M., Heyets, V.M., Sidenko, V.R. et al. (2014). *Tsinnisna skladova modernizatsiinykh protsesiv u suchasnomu sotsiumi Ukrainy* [The value component of modernization processes in contemporary society of Ukraine]. The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting Ukrainian National Academy of Science. Kyiv [in Ukrainian]

25. Savelyev, Yu. (2014). *Tsinnisni peredumovy formuvannya aktyvnoi hromadianskoi pozysii yak proiavu sotsialnoho vkluchennia v protsesy modernizatsii* [Value Foundations of Active Civic Engagement as an Expression of Social Inclusion in the Modernization Process]. *Ukr. socium [Ukrainian Society]*, 1(48), 66-77 [in Ukrainian]

26. Savelyev, Yu. (2014). *Faktory i vzaimosvyaz' politicheskogo, grazhdanskogo i sotsial'nogo uchastiya v evropeiskikh obshchestvakh* [Factors and the relationship of political, civic and social participation in European societies]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing [Sociology: Theory, Methods, Marketing]*, 3, 56-72 [in Russian]

27. Savelyev, Yu. (2015). *Sotsialne vkluchennia v otsyntsi sotsialnoi yakosti: Praktyky uchasti naselennia Ukrainy v 2000-kh rokakh* [Social Inclusion in the Assessment of Social Quality: Practices of Participation in Ukraine in the 2000s]. *Visnyk Kiiivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology]*, 6, 5–15 [in Ukrainian]

28. Savelyev, Yu. (2013). *Osnovnye tipy uchastiya v obshchestvennoi zhizni evropeiskikh stran* [Main Types of Public Life Participation in European Countries]. *Socis [Sociological Studies]*, 12, 64–71 [in Russian]

Отримано 05.05.16

Савельев Ю.Б., доцент, канд. философ. наук, старший научный сотрудник факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 64/13, Киев, 01601

ПРЕПЯТСТВИЯ РАЗВИТИЮ УКРАИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ: ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТЕЙ ИЛИ “ЛОВУШКА БЕДНОСТИ”?

На основе данных Всемирного исследования ценностей (WVS), Европейского исследования ценностей (EVS) и исследовательского института группы Credit Suisse продемонстрировано, что препятствием развитию украинского общества и распространению эмансипационных пост-материалистических ценностей является бедность и высокое социальное неравенство. Несмотря на меньшее количество людей, которые разделяют эмансипационные ценности, по

сравнению с другими восточноевропейскими странами, в Украине также существует тенденция ценностного сдвига от традиционных материалистических приоритетов к эмансипационным постматериалистическим ориентациям. Можно прогнозировать, что с повышением материального благосостояния и ощущения безопасности населения смена ценностей будет ускоряться, что создаст возможности для роста гражданского участия и более эффективного контроля над государственными институтами. При условии целенаправленной компетентной правительственной политики и подлинных институциональных реформ это дает шанс для модернизации украинского общества.

Ключевые слова: развитие, социальные изменения, модернизация, ценности, бедность, неравенство, Украина.

Savelyev Yu.B., Associate Professor, PhD. (Philosophy), senior research fellow, department of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13 Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine, e-mail: yursave@yahoo.com

DEVELOPMENT BARRIERS IN UKRAINIAN SOCIETY AND PROSPECTS FOR MODERNIZATION: PECULIARITIES OF VALUES OR “POVERTY TRAP”?

The article aims to answer the question whether peculiarities of Ukraine's population values prevent development of Ukrainian society during a period of independence and what should be done for its successful modernization. Based on the longitudinal data of the World Values Survey (WVS), the European Values Study (EVS) 1990's – 2010's as well as the data of the Research Institute of Credit Suisse Group the article demonstrates that high levels of poverty and social inequality are barriers for the development of Ukraine and impede the spread of emancipatory post-materialist values among the population. Application of modernization and value change model, which was developed by R. Inglehart et al., indicates absence of substantial value cleavage in Ukraine. Also the relationship between value orientations and paternalist expectations of the population is not observed. It is found that despite the fact that there are fewer people who share emancipatory values compared to other East European countries, Ukraine, nevertheless, also encounters a latent fundamental shift from traditional materialist value priorities towards emancipatory post-materialist orientations. Yet, Ukraine is poorer and has significantly more unequally distributed wealth than the rest of neighboring countries. Based on the research results one can predict that the increase of well-being and a corresponding rise in a sense of existential security among the population will accelerate the change of values that will create opportunities for civic participation and more effective control over the state institutions. Discovered significance of historical effect in value change leads to a substantial elaboration of the existing modernization model. The efforts of national government, local authorities, international organizations, civil society should be directed at assistance to Ukrainian people in becoming capable social agents and escaping “the poverty trap”. Thus, the purposeful and competent policy of Ukrainian government, true institutional reforms, restriction of “crony capitalism” rent-seeking practices and social inequality reduction provide a chance to modernize Ukrainian society successfully.

Keywords: development, social change, modernization, values, poverty, inequality, Ukraine.